

סקירה על החקלאות במושבות היהודיות באוקראינה
(עד שנת 1926)

אדמות המושבות היהודיות הישנות בדרום אוקראינה באזורי חרסון וניקולאיב השתרעו על שטחים נרחבים של למעלה מ-40,000 דיסיאטינות (כ-450,000 דונם) בשטחי ה"צ'רנוזיום" הפורים ביותר. המשק החקלאי במושבות אלה היה מבוסס בעיקר על גידולי-שדה. "האדמה השחורה" העשירה בהמום והפוריה של אוקראינה (צ'רנוזיום) מסוגלת להניב יבולים גבוהים בלי כל תוספת של זבלים, בתנאי שכמות המשקעים בעונה היא מספיקה. השקאת שדות לא היתה קיימת במושבות והיבולים היו תלויים "בחסדי שמיים".

כמות הגשמים ואופן חלוקתם בעונה קובעים את גובה היבולים וגורלם. הכמות הממוצעת של המשקעים השנתיים שם היא 500 מ"מ לשנה. אם כמות הגשמים היתה מספיקה וחלוקתם בעונה היתה טובה, הרי יבולי הדיסיאטינה (11 דונם) בתבואות חורף — חיטה חורפית ושיפון — היו מגיעים שם ל-200 פוד (300 ק"ג); ותבואת קיץ — חיטה קיציית, שעורה ותירס — היו מגיעות ל-150—180 פוד לדיסיטינה (כ-200—250 ק"ג לדונם). אבל שנים כאלה, עם כמות הגשמים מספיקה וחלוקתם המתאימה אינן רבות, ולעתים קרובות באות שנים שכמות הגשמים בהן לא מספיקה והחלוקה אינה טובה — ואז היבולים יורדים ולעתים, כמו בשנים 1921 ו-1924, נתנו יבולים נמוכים ביותר.

היחידה המשקית הקרקעית במושבות היהודיות היתה יפה מהתחלה — 30 דיסיאטינות למשק — אבל במשך השנים התחלקו שטחי הקרקע בין הבנים והיחידה הלכה וקטנה. הרבה משפחות הגיעו שם לשטחי קרקע בלתי-מספיקים לקיום. חלק מהאיכרים חכרו שטחי קרקע ושלמו שליש מהיבול בעד הקרקע ואז לא יכול המשק החקלאי לכלכל את משפחת האיכר; וחלק מהאיכרים פנו למסחר ולמלאכה בסביבה.

עם גמר מלחמת האזרחים ברוסיה אחרי המהפכה, קבלו המושבות היהודיות, כמו שאר הכפרים בסביבה, תוספת קרקע מאדמות בעלי-האחוזות שהיו בסביבה הקרובה. המסחר פחת גם בלאו-הכי וכמעט התחסל והאיכרים היהודיים בעזרת

החברות "אורט" ואחר כך "יק"א" התחילו מחדש לפתח את משקיהם ולעבד אותם על רמה נאותה.

לפי המיפקד של 1924 עסקו אז המשפחות שנמצאו במושבות

ובאיזור ניקולאיב	באיזור חרסון	
75,9 %	77,4 %	בחקלאות
10,2 %	14,4 %	חקלאות עם הכנסה צדדית (מלאכה בחודשי החורף בסביבה)
5,3 %	5,8 %	בעלי-מלאכה קבועים עם חקלאות
8,6 %	2,4 %	כהכנסה נוספת לגמרי לא זרעו
100 %	100 %	

החקלאים היהודים הקפידו על עיבוד הקרקע, הכניסו מחזור זרעים שאיפשר הדברת עשבי-בר במידה ניכרת ושמירה על הלחות, לפחות בחלק מהקרקע — כרב נת, כרב ארד (גידולים עם שורות מקולטרות) — וחריש סתוי לגידול קייץ ("זיאב").

מגמת מחזורי הזרעים היתה מכוונת לאפשר יותר זריעה של תבואות-חורף בעיקר חיטה חרפית, המביאה יבולים יותר גבוהים והנותנת הכנסה יותר גבוהה. על התפתחות המשק החקלאי והתקדמותו במושבות היהודיות השפיע בהרבה בית-הספר החקלאי שנוסד בזמנו ע"י חברת "יק"א בקרבת המושבה נובו-פולטבקה. בראש בית-הספר עמד אגרונום בעל שיעור קומה ומסור ללא גבול, שמואל ליוברסקי, שעשה הרבה לארגון ולקדום החקלאות במושבות. מטרת בית-הספר היתה:

- (א) להכין חקלאים נאורים שישמשו גם כמדריכים וגם כאכרים מתקדמים בכל מושבה ומושבה וישמשו כמורי-דרך לקידום המשק החקלאי;
- (ב) שדות בית-הספר, על גידוליהם השונים, המעובדים באופן נכון ע"י

כלים מתאימים ובשיטות מתקדמות, הפרות — בעלות התנובה הגבוהה ואופן החזקתן והזנתן; משק החלב ואופן ניצולו; נקיון המחלבה והכנת תוצרת החלב לשיווק; שדות-התלתן והאספסת, כרמי-הענבים ועיבודם בעזרת קורדונים והזנים, המתאימים, בעיקר ענבי-מאכל מוסקטים ושסלה וכו';

כל אלה שמשו דוגמא ומופת והיו אמצעי חשוב ביותר לקידום המשק החקלאי במושבות היהודיות.

בית-ספר זה נחרב ע"י גייסות-מאכנו ופטליורא (אחרי המהפכה) ונשדד ונהרס ע"י כפרי הסביבה. אשתו של האגרונום ליוברסקי, שגרה בבניני בית הספר, נורתה ע"י השודדים בנסותה להגן בגופה על בעלה. בית-הספר על נכסיו החקלאיים נעזב ולא שוקם הרבה שנים.

משק החלב

הענף השני בחשיבותו במשק החקלאי במושבות היה משק החלב. בתחילה, היה זה רק לשם אספקת חלב למשפחות שברובן היו בעלות ילדים מרובים. במשך הזמן הגדילו את מספר הפרות ברפתות למטרת תעשיית גבינות קשות למכירה בשוקי הערים הגדולות.

אחרי מלחמת האזרחים, עם שיקום המושבות, התארגנו האיכרים והקימו מחלבות ומגבנות קואופרטיביות — שבהן יצרו תוצרת חלב מצוינת, במיוחד גבינה קשה „בקשטין“, שנשלחה למחסנים מתאימים בערים, בהם החזיקו את הגבינות עד הבשלתן ומכירתן. ערכן הכלכלי של מגבנות אלה היה חשוב מאוד. השתתפו בהן רוב איכרי-המושבות. מספר הפרות שסיפקו את החלב למגבנות אלה הגיעו לאלפים ותנובתן של המובחרות בהן הגיעו ל-3200—3500 ליטר לשנה.

גני-הירק

אחרי שנות הבצורת הקשה ביותר ב-1921 כשהיה צורך להביא למושבות זרעים של חיטה, שעורה וכו' מהחוץ וגם אלה בכמות מצומצמת, עלה ערך גני-הירק כענף המאפשר אספקה מהירה של מזון לישובים, והמסוגל לתת תעסוקה והכנסה יפה למגדלים בהשקעה כספית קטנה.

במושבות היהודיות, שהיו סמוכות לנהרי-מים שניתן היה להשקות במימיהם, נוסדו קבוצות קואופרטיביות לפיתוח גני-הירק מסחריים. חברת „אורט“ המציאה למושבות אלה משאבות מים „בולגריות“, ששאבו את המים מנהרות ובהם השקו את גני הירק. גני ירק בהשקאה התפתחו והתרבו במהירות ובאחדות מהן, כמו

במושבה יפה־נהר ושדה־מנוחה הקטנה, תפסו מקום חשוב בכלכלת הרבה משפחות במושבה וביחוד בשנים הראשונות אחרי שיקומם. במשך הזמן, עם התפתחותם מחדש של ענפי המשק העיקריים, דעך לאט לאט ענף הירקות ואיבד ברוב המושבות את ערכו הכלכלי.

כרמי הגפן

כבר בשנת 1911 הכניסה חברת יק"א את כרמי־הגפן הראשונים למושבה לבובו על גדות הדינפר. הזנים והכנות הותאמו יפה לתנאי הקרקע והאקלים ושטחי הכרמים התחילו להתרחב במושבות היהודיות. בשנת 1914 נטעו שטחי כרמים מסחריים במושבה הקרובה לבית־הספר החקלאי נובופולטבקה, ובשטחים יותר קטנים במושבות אחרות.

הכרמים המסחריים שהיו נטועים במרוכז ובשטחים מספיק גדולים לכל איכר, שהיו מסוגלים לתת הכנסה נאה — דיסיאטינה (11 דונם) למשפחה, הפכו לענפים עיקריים במשק. הם קבלו עיבוד טוב, ובזמן, וטיפול מתאים. בעליהם התמחו בענף בעזרת הדרכה מתמדת מבית־הספר. הפרי, ברובו, נעבד ליין במרתפים הקטנים של בעליהם.

כמקובל, באוקראינה הדרומית, היה גם במושבות היהודיות לכל בית מרתף חפור עמוק בקרקע עם תקרה קמורה. במרתפים אלה נשמרת הטמפרטורה קרירה בקיץ וחמה בחורף והם משמשים כמחסני מזון הנאגר בכל בית במשך הקיץ והסתיו להזנת בני המשפחה, ובעיקר בחדשי החורף הקרים והארוכים. מרתפים אלה שמשו לבעלי הכרמים כיקבים פרטיים ליצירת היין מהענבים שגדלו בכרמיהם, שנמכר יפה ונתן הכנסה גבוהה.

עם שיקום המושבות אחרי מלחמת האזרחים והבצורת הקשה, התחילה שוב להתרחב נטיעת כרמים במושבות בקנה מידה מסחרי. ב־1923 שלחה יק"א שתילי גפן מצרפת מזנים אמרקאניים, מורכבים על כנות אמריקאיות עמידות בפני המזיק פילוקסרה, וחברת "אורט" ארגנה קבוצות איכרים, הדריכה ועזרה לנטוע כרם מרוכז גדול של 80 דיסיאטינות — דיסיאטינה לכל איכר במושבה דוברייה וגם התחילו בהכנת שטחים נוספים לנטיעת כרמים במושבות נוספות. לפי הידיעות שבידינו התרחבה גם לאחר מכן נטיעת הכרמים בכל המושבות היהודיות, ששמשו כאחד הענפים החשובים במשק החקלאי שם.

גני עצי־פרי

שטחי השלחין היחידים, לפני גני הירק, היו גני עצי פרי במושבות בודדות. גנים אלה ניטעו לאורך גדות הנהר איגנולץ במושבות שדה־מנוחה.

הקטנה והגדולה ובמושבה בוברוביי-קוט. חברת יק"א היא היא שיזמה נטיעה זו והוציאה אותה לפועל בשנות 1904 ו-1907. שיטת הנטיעה, המרחקים בין העצים והתאמת הזנים יכלו לשמש דוגמא ומופת לכל האיזור. בניגוד לגני עצי-הפרי שהיו קיימים מקודם במושבות הגרמנים וכפרי הסביבה, שהיו נטועים בצפיפות רבה, בזני הפרי הקיציים, על-פירוב פחותי ערך כלכלי — ניטעו כאן גנים בעלי ערך מסחרי (כ-70%) ובהם תפוחים מזנים גדולים המאפשרים עיבוד יותר נוח והדברת מזיקים יעילה.

מדריכי יק"א העבירו לכאן שיטות יותר יעילות מגני צרפת, ואם כי לא התאימו במאה אחוז לתנאי המקום, בכל זאת עזרו לגדל עצים בעלי ערך כלכלי רב שנתנו הכנסה יפה לבעליהם.

ב-1918 הרחיבו מושבות אלו את השטחים של גני-הפרי שלהם, תיקנו את השגיאות שנעשו במטעים הקודמים, הגדילו יותר את המרחקים בין העצים: ל-8 מטר במקום 6×8 שהיה במטע הקודם; התאימו ורכזו עוד יותר את זני התפוחים ובעליהם ראו ברכה ביבוליהם.

יחד עם זה סבל הפרי קשות מהתקפת מזיקים, שהיה קשה להדבירם: בלי ארגון כללי של כל בעלי המטעים במקום.

גדול עופות ודבורים

כמו בכל כפרי-הסביבה היה קיים גם במושבות היהודיות גידול עופות. פרימיטיבי בכל חצר. ופה ושם הציצו מבין העצים מכוורות קטנות של חובבים ורק מכוורות בודדות היו גדולות — כאלה שהיה להן ערך מסחרי.

(* בסיכום אפשר להגיד שענפי החקלאות במושבות היהודיות היו מפותחים יותר מאשר בכפרי הסביבה ואחדים מהם — כמו משק החלב, הכרמים ועצי הפרי, אף הצטיינו ויכלו לשמש דוגמא לאיפרי האיזור כולו.

הודות להדרכה המתמדת של האגרונומים והמדריכים של יק"א במשך כל שנות קיום המושבות עד שנות המהפכה ברוסיה, ועבודתם המסורה והיעילה של חברת „אורט" והאגרונומים שלה בשיקום

* סקירה זו מקיפה את מצב המשק החקלאי במושבות עד שנת 1926. ב-1927 צלה כותב שורות אלה ארצה והקשר עם המושבות נפסק.

המושבות אחרי חורבן בשנות מלחמת האזרחים והבצורת האיומה של
שנת 1921, התפתח והתקדם המשק החקלאי במושבות היהודיות. והבליט
יותר ויותר את אופיו התרבותי-יחקלאי.
במלחמת העולם השנייה, עם התקדמותם של גייסות היטלר, עלה
הכרת על המושבות היהודיות: רוב האיכרים היהודים הושמדו
והשאר התפזרו לכל רחבי רוסיה, והמושבות — על ענפיהן הנפותחים
נחרבו.
תהיינה שורות אלו נר-תמיד לזכרם.

אגר. ב. גורשטיין